

Nji

Nederlands
Jeugdinstituut

De pedagogische waarde van vrijetijdsorganisaties

Een literatuuronderzoek naar wat de georganiseerde
vrije tijd pedagogisch waardevol maakt

December 2022 | Marthe van Voorst van Beest

Samenvatting

Het Nederlands Jeugdinstituut heeft onderzoek gedaan naar het pedagogische belang van vrijetijdsorganisaties. Dit literatuuronderzoek is een vervolg op eerder onderzoek, waaruit bleek dat veel begeleiders (zowel professionals als vrijwilligers) en bestuurders in het vrijetijd domein voor zichzelf een opvoedende rol weggelegd zien. Bovendien is het een antwoord op hun behoefte aan kennis over hoe ze hun pedagogische belang kunnen definiëren en versterken. Betrokkenen geven ook aan dat er al veel kennis beschikbaar is, maar dat deze nog verkokerd is in specifieke subsectoren, zoals sport of cultuur. De centrale vraag van dit literatuuronderzoek was: hoe werken vrijetijdsorganisaties aan hun pedagogische belang?

De term 'pedagogisch belang' verwijst naar het voordeel dat vrijetijdsorganisaties hebben voor kinderen en jongeren en hun ontwikkeling. Omdat het vrijetijd domein een breed en divers terrein beslaat, hebben we de focus van dit onderzoek gelegd op pedagogische waarden: richtinggevende principes die belangrijk worden geacht voor een bepaalde cultuur. Deze waarden geven ruimte voor persoonlijke invulling en komen daarmee tegemoet aan de veelzijdigheid van de sector. We hebben het pedagogisch belang van vrijetijdsorganisaties onderzocht door te kijken welke waarden zij nastreven en op welke manier. Dit onderzoeksrapport biedt geen voorschriften, maar een bundeling van kennis en voorbeelden ter inspiratie.

Resultaten

Elke vrijetijdsorganisatie heeft een eigen visie en eigen pedagogische waarden. De vrijheid die organisaties daarin hebben, is belangrijk. Verschillen tussen organisaties zorgen er namelijk voor dat kinderen en ouders een vrijetijdsorganisatie kunnen kiezen die past bij wat zij willen en nodig hebben. Vrijetijdsorganisaties dragen vanuit hun eigen waarden bij aan de ontwikkeling en het sociale en culturele kapitaal van kinderen. De volgende drie kernwaarden gelden voor elke organisatie: kinderen hebben een verwelkomende, veilige, bij hen passende omgeving nodig. Behalve

deze pedagogische kernwaarden zijn er vijf aanvullende pedagogische waarden te onderscheiden die ruimte laten voor eigen invulling. Naast de geformuleerde kernwaarden en aanvullende waarden bestaan er ongetwijfeld nog andere pedagogische waarden van waaruit organisaties werken.

Pedagogische kernwaarden

- Veilig (fysiek, sociaal en emotioneel)
- Welkom
- Aansluitend bij het kind

Aanvullende pedagogische waarden

- Sociale binding en steun
- Identiteits- en persoonsvorming
- Zelfstandigheid en vrijheid
- Socialisatie en burgerschap
- Groeien en leren

Vrijtijdsorganisaties werken op verschillende manieren aan hun pedagogische belang. Op basis van ons literatuuronderzoek konden we daar grofweg vier activiteiten in onderscheiden:

- Samenwerken met kinderen, ouders, scholen en andere partners.
- Inbouwen van de pedagogische waarden in de organisatiecultuur. Bijvoorbeeld door jeugdleden in te zetten als begeleiders of rolmodellen.
- Ondersteunen van begeleiders door het aanbieden van opleiding, de inzet van externe of interne adviseurs, of het gebruik van evaluatie-instrumenten.
- Opstellen van een beleidsplan, protocol of basiseisen waarin de waarden en werkwijze van de organisatie worden vastgelegd.

Dit onderzoek laat zien dat de vrijtijdsorganisaties al veel doen om van pedagogisch belang te zijn voor kinderen. Toch missen zij daar vertrouwen in en waardering voor. Vrijtijdsorganisaties willen graag bijdragen aan opvoeding en ontwikkeling. Ze hopen dat de samenleving hun uitgestoken hand aanneemt.

Aanbevelingen

Voor gemeenten en vrijetijdsorganisaties hebben we op basis van ons onderzoek de volgende aanbevelingen geformuleerd:

- Voor iedereen: erken het pedagogische belang van vrijetijdsorganisaties. Zij kunnen en willen bijdragen aan het gezond, veilig en kansrijk opgroeien. Heb daar ook aandacht voor als maatschappelijke ontwikkelingen vragen om extra aandacht voor kinderen.
- Voor gemeenten: Erken het belang van vrijetijdsorganisaties en betrek de organisaties in het gemeentebestuur. Maak hierbij bijvoorbeeld gebruik van het Kwaliteitskompas.
- Voor vrijetijdsorganisaties: Maak expliciet wat de pedagogische waarden van de organisatie zijn en hoe de organisatie daaraan werkt, en ga daar binnen de organisatie over in gesprek.
- Voor gemeenten en vrijetijdsorganisaties: Ga met elkaar in gesprek over de manier waarop gemeente en organisatie beleid en waarden op elkaar en op de behoeften van de kinderen kunnen laten aansluiten. Laat je daarvoor inspireren door de aanpakken en voorbeelden die in dit rapport zijn verzameld.

Conclusie

In vrijetijdsorganisaties worden kinderen meestal ontvangen in een verwelkomende, veilige, bij hen passende omgeving. Daar kunnen zij vrienden maken, nieuwe dingen leren, oefenen met zelfstandigheid. Ze worden voorbereid op de samenleving en ontwikkelen er hun identiteit.

Voor opgroeien en opvoeden hebben kinderen en hun ouders een sterke pedagogische basis nodig.¹ Dat betekent dat de sociale relaties en de fysieke en online omgevingen waar zij zich in bewegen hen stimuleren en ondersteunen. Vrijetijdsorganisaties bieden dergelijke stimulering en ondersteuning. Dat maakt het vrijetijd domein zo ontzettend waardevol voor gezond, veilig en kansrijk opgroeien.

Inhoudsopgave

Samenvatting	2
Resultaten	2
Pedagogische kernwaarden	3
Aanvullende pedagogische waarden	3
Aanbevelingen	4
Conclusie	4
1. Inleiding	7
Het huidige onderzoek	8
Wat is vrije tijd?	8
Methode	8
Ruimte voor de diversiteit van de sector	9
2. Pedagogische waarden	10
Pedagogische kernwaarden	10
Aanvullende pedagogische waarden	10
Algemene aandachtspunten	11
Het belang van de kinderen staat centraal	11
Waarden tot uiting op meerdere niveaus	12
Pedagogische kernwaarden	12
Veilig (fysiek, sociaal en emotioneel)	13
Welkom	14
Aansluitend bij het kind	15
Aanvullende pedagogische waarden	16
Sociale binding en steun	17
Identiteits- en persoonsvorming	18
Zelfstandigheid en vrijheid	19
Socialisatie en burgerschap	20
Groeien en leren	21
Samengevat	23
Pedagogische kernwaarden	23
Aanvullende pedagogische waarden	23

3. Ondersteunende aanpakken en praktische voorbeelden	24
Samenwerken	24
Inbouwen van pedagogische waarden in de organisatiecultuur	27
Ondersteunen van begeleiders	28
Opstellen van een beleidsplan of protocol	33
Samengevat	34
4. Aanbevelingen en conclusie	35
Aanbevelingen	35
Conclusie	37
Referentielijst	38
Bijlage: Methode	47
Dataverzameling	47
Analyse	47

1. Inleiding

Om gezond, kansrijk en veilig op te groeien en op te voeden hebben kinderen en hun ouders een sterke pedagogische basis nodig. Die basis bestaat uit alles wat positief bijdraagt aan het opgroeien, het opvoeden en de ontwikkeling van kinderen^{*}.¹ Het wordt gevormd door contacten tussen mensen onderling, hun sociale relaties, en de verbinding met wat er in de opvoedomgevingen aanwezig is. In die opvoedomgevingen doen kinderen ervaringen op, waardoor ze hun sociaal en cultureel kapitaal versterken. Hoe sterker dat kapitaal, hoe meer kansen het kind kan benutten om mee te doen in de samenleving.¹ In de vrije tijd zijn er veel mogelijkheden om dit kapitaal te versterken.

Uit eerder onderzoek van het Nederlands Jeugdinstituut² bleek dat veel begeleiders – de professionals en vrijwilligers in het vrijetijd domein – een opvoedende rol voor zichzelf weggelegd zien. Deze begeleiders dragen bij aan belangrijke positieve factoren voor de ontwikkeling van kinderen, zoals:

- Sociale binding: kinderen hebben het gevoel dat ze erbij horen.
- Steun: begeleiders zijn zelf steunfiguren en ze helpen kinderen ook steun te krijgen van hun leeftijdsgenoten.
- Ontwikkeling van sociale, emotionele en cognitieve vaardigheden van kinderen.
- Het aanleren van positieve sociale normen aan de kinderen.
- Ontwikkeling van het verantwoordelijkheidsgevoel van kinderen.
- Nuttige vrijetijdsbesteding voor de kinderen.

“Het zou misschien wel goed zijn voor onze groepen en onze vrijwilligers dat ze zich wat meer bewust zijn dat ze in het ‘primaire cirkeltje’ zitten. Na school en gezin is vrije tijd gewoon de derde speler.”

Bestuurder Vrijwillig jeugdwerkorganisatie.

* Met het woord ‘kinderen’ wordt in de tekst ook jongeren bedoeld.

Het huidige onderzoek

Zowel begeleiders als bestuurders in het vrijetijd domein geven aan behoefte te hebben aan kennis over hoe ze hun pedagogische belang kunnen definiëren en versterken. Daarbij geven zij ook aan dat er al veel kennis beschikbaar is, maar deze nog verkokerd is in specifieke subsectoren, zoals sport of cultuur. Daarom heeft het Nederlands Jeugdinstituut een literatuuronderzoek uitgevoerd naar de beschikbare literatuur over het belang en de kwaliteit van vrijetijdsorganisaties. De centrale onderzoeksvraag was:

Hoe werken vrijetijdsorganisaties aan hun pedagogische belang?

Wat is vrije tijd?

Onder 'vrije tijd' verstaan we alle tijd die een kind of jongere heeft naast persoonlijke en verplichte tijd. Persoonlijke tijd is de tijd die kinderen bijvoorbeeld besteden aan slapen en eten. Verplichte tijd vullen zij in met school en huiswerk. Hun vrije tijd kunnen kinderen zelf invullen. Bijvoorbeeld met sporten, bankhangen, lezen, gamen, muziek maken of luisteren, of buiten spelen.

In dit onderzoek hebben we specifiek gekeken naar de georganiseerde vrijetijdsorganisaties: de verenigingen, clubs, stichtingen en andere organisaties die activiteiten voor kinderen organiseren, faciliteren en/of begeleiden. Denk bijvoorbeeld aan sportclubs, scouting, theaterverenigingen, vakantiecampen, muzieklessen en nog veel meer.

Methode

Om de onderzoeksvraag te beantwoorden hebben we wetenschappelijke en meer praktijkgerichte onderzoeken, websites en praktijkvoorbeelden geanalyseerd. Naast bronnen uit het vrijetijd domein betrokken we daarbij ook bronnen uit het onderwijs, de kinderopvang en het kinder- en jongerenwerk. De gedachte hierachter is dat deze andere sectoren leerzame inzichten kunnen bieden voor organisaties in het vrijetijd domein. De resultaten uit de analyse hebben we getoetst in interviews. Citaten uit deze interviews hebben we ter illustratie opgenomen in dit onderzoeksrapport.

Vervolgens hebben we een inventarisatie gemaakt van tips, hulpmiddelen en voorbeelden die vrijetijdsorganisaties kunnen helpen om te werken aan hun pedagogische waarden, en zo aan hun pedagogische belang.

Een uitgebreide toelichting op de gebruikte methode hebben we opgenomen in de bijlage.

Ruimte voor de diversiteit van de sector

Tussen begeleiders in de vrijetijdssector zijn er grote verschillen in leeftijd, opleiding, expertise en drijfveren. Daarnaast kent ook elke organisatie een eigen cultuur. Vanwege die diversiteit hebben we de focus van dit onderzoek gelegd op pedagogische waarden. Volgens Van Dale is een waarde een richtinggevend principe dat belangrijk wordt geacht voor een bepaalde cultuur³. Deze waarden bieden ruimte aan de diversiteit binnen de sector. Elke organisatie kan een unieke verzameling van waarden nastreven. Daarbij is wel de verwachting dat er kernwaarden zijn, die elke organisatie in die verzameling heeft of wil hebben. Dit onderzoeksrapport levert geen voorschriften op, maar een verzameling van kennis ter inspiratie. De term ‘pedagogisch belang’ verwijst naar het voordeel dat iets kan hebben voor kinderen en hun ontwikkeling. We onderzoeken het pedagogisch belang door te kijken welke waarden vrijetijdsorganisaties en begeleiders nastreven en hoe zij dat doen.

Opzet van dit rapport

In dit onderzoeksrapport hopen we antwoord te geven op de vraag: hoe werken vrijetijdsorganisaties aan hun pedagogische belang? We hebben deze vraag onderverdeeld in twee deelvragen, die we in afzonderlijke hoofdstukken zullen beantwoorden:

1. Hoofdstuk 2: Welke pedagogische waarden streven vrijetijdsorganisaties na? Deze waarden zijn verdeeld in pedagogische kernwaarden en aanvullende pedagogische waarden. Pedagogische kernwaarden zijn voor alle sectoren belangrijk, aanvullende pedagogische waarden zijn niet voor elke sector belangrijk maar komen wel vaak voor.
2. Hoofdstuk 3: Welke aanpakken en voorbeelden zijn er om te werken aan het pedagogische belang?

In hoofdstuk 4 trekken we een conclusie en doen we aanbevelingen voor de sector en voor gemeenten.

Dit onderzoeksrapport kan verschillende functies dienen. Ten eerste als onderbouwing voor vervolgacties. Bijvoorbeeld voor het (door)ontwikkelen van hulpmiddelen waarmee vrijetijdsorganisaties hun pedagogische belang kunnen versterken. Ten tweede kan het voor vrijetijdsorganisaties een aanleiding zijn om het gesprek te voeren over hoe zij hun eigen pedagogisch belang zouden kunnen versterken. Ten slotte kunnen de verzamelde voorbeelden inspiratie bieden voor organisaties die aan hun pedagogisch belang willen werken.

2. Pedagogische waarden

In de literatuur over het belang van vrije tijd, onderwijs, kinderopvang, kinder- en jongerenwerk en vrijwillig jeugdwerk komt een aantal pedagogische waarden steeds weer terug. Bepaalde waarden lijken voor iedereen relevant: elke sector en elke organisatie onderschrijft die. Wij noemen dit de pedagogische kernwaarden. Andere pedagogische waarden zijn niet voor iedereen belangrijk: sectoren of organisaties kunnen deze waarden onderschrijven als die bij hen passen. Wij noemen dit de aanvullende pedagogische waarden.

Pedagogische kernwaarden

- Veilig (fysiek, sociaal en emotioneel)
- Welkom
- Aansluitend bij het kind

Aanvullende pedagogische waarden

- Sociale binding en steun
- Identiteits- en persoonsvorming
- Zelfstandigheid en vrijheid
- Socialisatie en burgerschap
- Groeien en leren

Algemene aandachtspunten

Zowel voor de pedagogische kernwaarden als voor de aanvullende pedagogische waarden gelden de volgende algemene aandachtspunten: het belang van de kinderen staat centraal en de waarden komen op meerdere niveaus tot uiting.

Het belang van de kinderen staat centraal

Een belangrijk uitgangspunt die bij iedere waarde van toepassing is, is dat de belangen van de kinderen centraal staan.^{1, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14} Het belang van het kind moet altijd een eerste overweging vormen, zo staat in het Kinderrechtenverdrag.¹⁵

“Uiteindelijk heeft iedereen als doel om die kinderen een leuke week te geven. En om dat doel te bereiken zijn we onbewust wel bezig met: hoe zorgen we voor uitdagende activiteiten, hoe kunnen we aansluiten bij hun leefwereld? En we willen ervoor zorgen dat het leuk en gezellig is in de groep.”

Bestuurder vakantiekampen.

Wat in het belang van het kind is, is niet altijd hetzelfde als wat het kind op dat moment zelf wil. En het belang van één kind, is niet altijd hetzelfde als het belang van de groep. Bij het opvoeden hoort ook dat het kind en de groep soms moeten worden gestuurd en begrensd. Zeker in een groep is het belangrijk om kinderen bewust te maken van hun verantwoordelijkheid voor elkaar.

“Om die kortetermijnbevrediging en langetermijnbevrediging bij het kind te begeleiden en in te schatten, moet je je steeds afvragen: is het nu goed om erin mee te gaan? Of is het beter om dat niet te doen? En dat mag je ook verwachten, dat volwassenen die verantwoordelijkheid nemen, want dat kan het kind nog niet.”

Bestuurder kunst- en cultuureducatie.

Waarden tot uiting op meerdere niveaus

Organisaties werken aan hun pedagogische belang door hun pedagogische waarden op meerdere niveaus tot uiting te brengen. Hoe die niveaus er precies uitzien, is niet eenduidig te definiëren. Dat kan voor elke sector en elke organisatie binnen die sector anders zijn. Er zijn ten minste drie niveaus waarop de pedagogische waarden tot uiting komen:

- In de relaties tussen mensen. Tussen begeleiders en kinderen, tussen begeleiders onderling, tussen begeleiders en ouders, tussen bestuur en begeleiders, tussen bestuur en ouders, et cetera.
- In de sociale inrichting van de organisatie. Hoe wordt een bestuur gekozen of aangesteld? Hoe worden teams of groepen samengesteld? Hebben leden of ouders inspraak in de organisatie? Hoe worden begeleiders geworven en gekozen?
- In de fysieke inrichting. Is aan de buitenkant te zien waar de organisatie voor staat? Is het terug te zien in het clubgebouw, de outfits of uniforms, op de website?

Pedagogische kernwaarden

Er zijn drie kernwaarden gevonden:

- Veilig (sociaal, fysiek en emotioneel)
- Welkom
- Aansluitend bij het kind.

In deze paragraaf leggen we elke kernwaarde uit aan de hand van verschillende uitgangspunten die we in de literatuur terugvonden.

De drie kernwaarden staan niet los van elkaar. Sommige acties om aan de ene waarde te werken, kunnen ook effect hebben op de ander. Het kan dus zijn dat een organisatie zegt: wij creëren een welkome omgeving en daar hoort veiligheid bij. Of: door aan te sluiten bij het kind, voelt het kind zich welkom.

“Het is gewoon een soort van basisvoorwaarde, hè? Je moet je ergens thuis voelen en veilig kunnen zijn.”

Bestuurder Vrijwillig jeugdwerkorganisatie.

Veilig (fysiek, sociaal en emotioneel)

Het kind is en voelt zich veilig. Het kind kan even onbezorgd zijn. Veiligheid is een kinderrecht¹⁵ en is voor kinderen een voorwaarde om de wereld om zich heen te kunnen ontdekken. Organisaties brengen deze waarde vanuit verschillende uitgangspunten tot uiting:

- **Balans tussen ruimte en veiligheid**^{1, 4, 6, 8, 10, 14, 16, 17, 18}

De kinderen krijgen ruimte om van alles uit te proberen en weten dat ze terug kunnen naar een veilige haven als dat nodig is. Er is een balans tussen het loslaten en beschermen, het vrijlaten en veilig houden. Zo kunnen kinderen nieuwsgierig zijn en de omgeving ontdekken, vanuit een veilige basis. Kinderen krijgen ruimte om fouten te maken om daarvan te leren.

“Jongere kinderen moeten leren dat je bij de kunsten ook allemaal fouten mag maken. Of eigenlijk dat fouten niet bestaan. Dat alleen maar bestaat wat jij maakt. En dat dat klopt, omdat het van jou is en er daarom geen goed of fout is.” Bestuurder kunst- en cultuureducatie.

- **Emotionele veiligheid**^{1, 4, 6, 16, 19, 20, 21, 22}

Er heerst een veilige sfeer, waarbinnen kinderen weten dat ze fouten mogen maken. Begeleiders reageren sensitief en responsief op de behoeften van de kinderen: ze letten op elk kind en reageren op een manier die past bij wat dat kind nodig heeft. Daardoor kunnen kinderen zich bijvoorbeeld hechten aan de begeleider.

“Als je niet aan die veiligheid werkt, [...] dan komt het kind ook niet toe aan kunst maken, dan gaat hij kunstjes doen.” Bestuurder kunst- en cultuureducatie.

- **Fysieke veiligheid**^{4, 8, 9, 20, 23, 24, 25}

De omgeving is fysiek veilig en gezond. Kinderen kunnen zich er motorisch goed ontwikkelen, omdat ze daar op een veilige manier de ruimte voor krijgen. Bovendien zorgt een goede motorische ontwikkeling ervoor dat kinderen veiliger zijn: hoe meer ze klimmen, hoe beter ze dat kunnen en hoe minder vaak ze zullen vallen.

- **Respectvolle omgangsnormen**^{6, 9, 11, 19, 23, 26, 27, 28}

Kinderen en volwassenen gaan respectvol om met elkaar en met hun omgeving. Dat is nodig voor sociale veiligheid. Er is aandacht voor persoonlijke grenzen en voor privacy, en zijn er duidelijke afspraken over bijvoorbeeld lichamelijk contact.

“Dus onder leiding van de trainer-coach, misschien de teamleider, start je eigenlijk met een teamcode. Die teamcode gaat echt eigenlijk over dat veilig en welkom: hoe gaan we met elkaar om?” Sportpedagoog.

- **Structuur en voorspelbaarheid**^{4, 6, 8, 17, 19, 20, 21, 27, 29, 30, 31, 32}

Voor iedereen is duidelijk en bekend wat de vaste structuren of rituelen zijn. De gedragsregels zijn bekend, er is stabiliteit binnen groepen. Kinderen hebben bijvoorbeeld een vaste groep en een vaste begeleider. Ze weten wanneer ze mogen rondlopen, zitten of buiten spelen. Ze weten bijvoorbeeld wanneer ze zelf naar het toilet mogen of wanneer ze dat moeten vragen.

Meer lezen over sociale, emotionele en fysiek veiligheid

Over de ontwikkeling van kinderen lees je in het dossier [Ontwikkeling](#).

Meer informatie over de veiligheid van kinderen lees je op de pagina's [Veilig opgroeien](#).

Over hechtingsrelaties lees je op de pagina [Wat is nodig voor veilige hechting?](#)

Welkom

De kinderen weten: ik mag er zijn. Ze voelen zich welkom en gewenst. Elk kind heeft recht op vrije tijd en ontspanning¹⁶, dus elk kind zou zich ergens welkom moeten kunnen voelen. Organisaties brengen deze waarde vanuit verschillende uitgangspunten tot uiting:

- **Een fijne groep**^{2, 4, 6, 10, 16, 21, 24, 27, 33, 34}

Er is een leuke sfeer in de groep. De kinderen zijn hecht met elkaar, ze kunnen samen lachen. Er is aandacht voor elkaar.

- **Er mogen zijn**^{4, 6, 16, 17, 19, 22, 24, 34, 35, 36}

Kinderen voelen zich thuis. Ze weten dat ze er mogen zijn, dat ze erbij horen en dat ze ertoe doen.

- **Inclusief**^{1, 6, 7, 8, 9, 10, 14, 17, 18, 19, 24, 31, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43}

Aandacht voor diversiteit en inclusie betekent dat ieder kind zich welkom voelt. Unieke kwaliteiten worden gewaardeerd. De vrijetijdsorganisatie is toegankelijk. Er is aandacht voor gelijke kansen en voor omgaan met diversiteit. Iedereen is gelijkwaardig.

“Als je in een rolstoel zit en een speeltuin binnenkomt en dan meteen al een picknicktafel ziet die verlengd is. Dat doet iets met je: ‘deze plek is ook voor mij’.” Bestuurder speeltuinen.

- **Erkenning en waardering**^{1, 2, 4, 21, 31, 36, 37, 38, 39}

Kinderen merken: mensen vinden mij leuk. Ze worden erkend en serieus genomen. Positief gedrag wordt gewaardeerd en beloond. Zo kunnen kinderen een positieve identiteit ontwikkelen.

“Later heb ik die jongen een keer gezien [...] Toen vertelde hij dat hij op de zomerkampen voor het eerst had gemerkt dat er volwassenen zijn die hem waarderen.” Bestuurder vrijwillig jeugdwerkorganisatie.

Meer lezen over je welkom voelen

Over de tien beschermende factoren voor de ontwikkeling, waaronder ook concepten zoals hierboven beschreven, lees je in de publicatie [Top tien beschermende factoren. Voor een positieve ontwikkeling van jeugdigen](#) (als pdf te downloaden).

Over de ontwikkeling van kinderen lees je in het dossier [Ontwikkeling](#).

Aansluitend bij het kind

De leefwereld van de kinderen is het uitgangspunt. De interesses, leeftijd, ontwikkelfase en persoonlijke doelen van de kinderen staan centraal.

*“Wat heeft het kind nodig aan eigen ruimte, aan groepsruimte en aan begeleide ruimte?
Dat zijn dan de dingen die je tegen elkaar gaat afwegen.”*

Bestuurder kunst- en cultuureducatie.

Organisaties brengen deze waarde vanuit verschillende uitgangspunten tot uiting:

- **Vertrekken vanuit de leefwereld van het kind**^{4, 6, 7, 9, 10, 13, 16, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46}

Er is aandacht voor de leeftijd, ontwikkelfase en interesses van de kinderen. Er kan bijvoorbeeld aandacht zijn voor maatwerk of ingespeeld worden op hypes in de online leefwereld. Daarbij hoort ook de vraag: Welke rol heeft de organisatie in de leefwereld van het kind? Wat wil het kind zelf doen of leren?

“De jeugdafdeling van de bieb is voor de wat jongere kinderen. Dus toen we gingen verbouwen in 2018, hebben we die kans aangegrepen om te kijken: hoe kunnen we nu aansluiten bij alle doelgroepen die onder jeugd bestaan?” Bestuurder bibliotheek.

- **Passende uitdaging**^{4, 9, 10, 16, 17, 18, 31, 32, 47}

De uitdaging past bij wat de kinderen willen en nodig hebben. Het niveau is niet te hoog, en de kinderen hoeven zich ook niet te vervelen. Het ene kind wil graag beter worden in de activiteit, het andere kind heeft daar geen behoefte aan. Wat uitdagend is, verschilt per kind.

“Alle kinderen in de onderbouw, of in ieder geval tot en met de 10 jaar, krijgen twee keer per week training van dezelfde trainer. Dezelfde oefenstof dus. [...] Je hebt natuurlijk altijd jongens en meiden die op dat moment beter zijn of gemotiveerder zijn. Daar is dan bijvoorbeeld een extra uitdaging voor.” Sportpedagoog.

Meer lezen over aansluiten bij het kind

Over de ontwikkeling van kinderen lees je in het dossier [Ontwikkeling](#).

Over verschillende cognitieve theorieën, die meer inzicht kunnen geven in de ontwikkelbehoefte van kinderen, kun je meer lezen in de publicatie [Opgroeien en opvoeden](#) (als pdf te downloaden).

In het boek *Interactievaardigheden. Een kindvolgende benadering* (Anneke Strik & Jacqueline Schoemaker) vind je theorie, praktijkvoorbeelden en tips voor interactie met kinderen tot 12 jaar. Het boek is gericht op de kinderopvangsector.

Aanvullende pedagogische waarden

Naast de drie pedagogische kernwaarden zijn er vijf aanvullende pedagogische waarden. Deze waarden komen vaak terug in de literatuur, waarbij er verschillen zijn tussen sectoren en zelfs tussen organisaties in dezelfde sector. Sommige organisaties streven alle aanvullende pedagogische waarden na. Andere maar een of twee, of alleen de pedagogische kernwaarden. Die verschillen zijn belangrijk, omdat het zorgt voor een divers aanbod voor kinderen met verschillende behoeften. De aanvullende pedagogische waarden zijn:

- Sociale binding en steun
- Identiteits- en persoonsvorming
- Zelfstandigheid en vrijheid
- Socialisatie en burgerschap
- Groeien en leren

In deze paragraaf leggen we elke waarde uit aan de hand van verschillende uitgangspunten die we in de literatuur hebben teruggevonden.

De waarden kunnen los van elkaar gezien worden, maar ze kunnen elkaar ook overlappen. Of ze overlappen met de kernwaarden. Een organisatie kan bijvoorbeeld als uitgangspunt hebben: wij creëren een welkome omgeving en daar hoort sociale binding en steun bij. Of: door aandacht te geven aan groeien en leren, sluiten we aan bij het kind.

Sociale binding en steun

Elk kind hoort ergens bij en voelt zich gesteund. Kinderen zijn onderdeel van een omgeving waarin medeopvoeders en andere kinderen steun bieden. Dit is belangrijk voor het welbevinden en de ontwikkeling van kinderen. Organisaties brengen deze waarde vanuit verschillende uitgangspunten tot uiting:

- **Omgeving met steunfiguren**^{1, 6, 7, 9, 18, 19, 21, 23, 36, 39, 42, 44, 48}
De kinderen kunnen terecht bij mensen die luisteren of helpen. De organisatie is een verrijking van hun sociale netwerk, en biedt kinderen de kans om meer steunfiguren te ontmoeten.
- **Ergens bij horen**^{2, 7, 8, 9, 10, 11, 17, 18, 22, 34, 36, 49, 50}
Kinderen voelen zich verbonden. Ze horen bij een groep of team, een vereniging of bij de samenleving. Er is aandacht voor de community en verantwoordelijkheid voor elkaar.
- **Positieve relaties**^{6, 13, 14, 24, 31, 48}
De kinderen hebben vrienden. Ze hebben mensen om zich heen met wie ze leuk contact hebben. Ze hebben goede relaties met volwassenen en met andere kinderen. Deze relaties dragen bij aan hun sociaal-emotionele ontwikkeling.

Meer lezen over sociale binding en steun

Over tien beschermende factoren voor de ontwikkeling, waaronder ook concepten zoals hierboven beschreven, kun je meer lezen in de publicatie [Top tien beschermende factoren. Voor een positieve ontwikkeling van jeugdigen](#) (als pdf te downloaden).

Over de ontwikkeling van kinderen lees je in het dossier [Ontwikkeling](#).

Identiteits- en persoonsvorming

Er is aandacht voor de ontwikkeling van de identiteit van kinderen. Organisaties brengen deze waarde vanuit verschillende uitgangspunten tot uiting:

- **Ontdekken wat je kunt**^{6, 7, 9, 14, 17, 34, 39}

Kinderen ontdekken wat ze kunnen, wat ze niet kunnen, en wat ze willen kunnen. Daardoor krijgen ze het gevoel ergens goed in te zijn, dat heeft ieder mens nodig. Ieders talent wordt benut.

“We willen graag dat ze in de activiteiten doen wat ze kunnen vanuit hun vermogen. De één is snel en handig in een balspel, en de ander heeft wat meer algemene kennis en zal in een quiz beter tot zijn recht komen. Dus je probeert ook zeker wel te kijken naar wat elk kind kan en leuk vindt, en waar die goed in is.” Bestuurder vakantiekampen.

- **Je identiteit uitproberen**^{4, 6, 9, 19, 23, 29, 50, 51, 52}

Kinderen experimenteren met hun identiteit, met idealen en met normen en waarden waar zij zich in kunnen vinden. Wat voor een persoon willen ze zijn? Dat verandert nog wel eens, omdat kinderen steeds nieuwe dingen ontdekken, en uitzoeken wat bij hen past. Dat hoort bij de ontwikkeling. Bij het ontwikkelen van hun identiteit kijken kinderen ook naar de groep en naar hun eigen rol daarin.

“Dat je het gevoel hebt: wie ben ik zelf eigenlijk en waar zou ik bij willen horen? En andersom, als je ergens bij hoort doet dat natuurlijk ook iets met je identiteitsvorming.” Bestuurder speeltuinen.

Meer lezen over identiteits- en persoonsvorming

Over tien beschermende factoren voor de ontwikkeling, waaronder ook concepten zoals hierboven beschreven, kun je meer lezen in de publicatie [Top tien beschermende factoren. Voor een positieve ontwikkeling van jeugdigen](#) (als pdf te downloaden).

Over de ontwikkeling van kinderen lees je in het dossier [Ontwikkeling](#).

Zelfstandigheid en vrijheid

Kinderen krijgen vrijheid en worden verantwoordelijk voor taken of opdrachten. Ze mogen zelf keuzes maken en met ideeën komen. Zo kunnen ze leren hoe ze voor zichzelf en anderen kunnen zorgen. Organisaties brengen deze waarde vanuit verschillende uitgangspunten tot uiting:

- **Vrijheid**^{4, 6, 9, 16, 17, 39, 41, 50}

Er is ruimte en vrijheid voor eigen keuze en initiatief. De kinderen bepalen, de volwassenen volgen of trekken zich terug.

- **Zelfstandigheid**^{4, 8, 13, 14, 19, 50, 52, 53}

Als kinderen zelf iets ondernemen, wordt dat gestimuleerd. Er is respect voor eigen keuzes. Autonomie wordt aangemoedigd. Dat doen begeleiders bijvoorbeeld door keuzemogelijkheden te bieden, kinderen initiatief te laten nemen en hen aan te moedigen om zelfstandig te zijn.

“Zeker in de midden- en bovenbouw zijn zelfregulatie en zelfstandigheid belangrijk. Dat geldt ook voor het omgaan met spullen, en het geldt met afmelden. Dat zijn van die kleine dingetjes, dus dat je niet je ouders je laat afmelden, maar dat je je zelf afmeldt als je niet kunt.” Sportpedagoog.

- **Verantwoordelijkheid**^{6, 7, 9, 10, 14, 30, 32, 39, 51, 54}

Kinderen krijgen verantwoordelijkheid, en worden aangemoedigd om dingen zelf te bepalen. De begeleider maakt dit mogelijk. De kinderen krijgen opdrachten en taken om te leren met verantwoordelijkheid om te gaan. Zo voelen de kinderen zich ook verantwoordelijk voor hun omgeving.

“Dat meepraten doet ook nog wel iets voor het gevoel van eigenaarschap, voor je buurt of voor je ruimte. [...] ‘Dit is ook mijn buurt’ of ‘dit is ook mijn wijk’. ‘Ik ben ook belangrijk’. Ook omdat je daar zelf dus een invloed op hebt uitgeoefend, op wat voor manier dan ook.” Bestuurder speeltuinen.

- **Je stem laten horen en meepraten**^{1, 2, 4, 6, 7, 9, 16, 18, 19, 30, 36, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 50, 55}

Kinderen leren dat hun stem meetelt, dat ze graag gehoord worden. Ze worden als gelijken behandeld en worden over zo veel mogelijk onderwerpen om hun mening gevraagd. Kinderen hebben het recht om te participeren en gehoord te worden.¹⁵

“We proberen heel erg om kinderen dat gevoel te geven en ook de mensen daaromheen bij te brengen dat ze daar ook wel naar moeten luisteren. Je moet een kind niet alleen op de zeepkist zetten, maar je moet zorgen dat er ook publiek is om te luisteren en vervolgens bereid zijn om daar iets mee te doen.” Bestuurder speeltuinen.

Meer lezen over zelfstandigheid en vrijheid

Over de ontwikkeling van kinderen lees je in het dossier [Ontwikkeling](#).

Socialisatie en burgerschap

Kinderen zien dat de organisatie een ‘oefenplek’ is voor het leven in de maatschappij. De organisatie is een afspiegeling van de samenleving. In de opvoeding worden normen en waarden overgedragen. Organisaties brengen deze waarde vanuit verschillende uitgangspunten tot uiting:

“Burgerschap, daar kun je misschien niet vroeg genoeg mee beginnen.”

Bestuurder speeltuinen.

- **Voorbereiden op de samenleving**^{1, 4, 7, 17, 19, 20, 29, 49, 50}

Socialiseren is het aanleren van de normen en waarden van de samenleving. Dingen die voor volwassenen heel logisch zijn, hebben zij ooit als kind geleerd. Hoe weet je dat je op verjaardagen een cadeautje hoort mee te brengen? Dat je aan tafel wacht met eten tot iedereen heeft opgeschept? Kinderen leren deze normen, en zo leren ze om mee te doen in de maatschappij. Dat leren gebeurt ook door voorleven: doordat volwassenen het goede voorbeeld geven. Dat geldt ook voor de pedagogische kern- en aanvullende waarden.

- **Democratische normen en waarden**^{2, 4, 6, 7, 9, 10, 17, 18, 24, 32, 33, 36, 45, 51, 54, 55, 56}

Er is aandacht voor normen en waarden die goed passen bij een democratie. Bijvoorbeeld prosociale normen zoals: wees aardig voor anderen. En voor democratisch burgerschap: voel jezelf verantwoordelijk voor de samenleving. Er is aandacht voor verschillende meningen.

“Groepen die met hele laagdrempelige activiteiten zorgen dat de jeugd onderdeel blijft van de samenleving. Dat kan variëren van een groepje dat één keer in de week bij elkaar komt en een leuk onderwerp bespreekt of creatief bezig is [...] tot [...] een buurthuis van de toekomst waarin driehonderd jongeren in- en uitlopen en met muziek bezig zijn. Het kan gaan om activiteiten zoals bandcoaching, maar ook om maaltijdvoorziening voor ouderen.”
Bestuurder vrijwillig jeugdwerkorganisatie.

- **Toevoegende normen en waarden**^{2, 20, 38, 50}

De normen en waarden die in het vrijetijdsdomein worden overgedragen, zijn vaak een aanvulling op de normen en waarden die het kind thuis en op school al meekrijgt. Het is voor kinderen een verrijking om een divers pakket aan normen en waarden mee te krijgen.

“We proberen ook wat te doen aan uitwisselingen. Dus dan duiken we eens in een andere cultuur en vaak helpt je dat om ook je eigen doen en laten beter te snappen.” Bestuurder Vrijwillig jeugdwerkorganisatie.

Meer lezen over socialisatie en burgerschap

Over de ontwikkeling van kinderen lees je in het dossier [Ontwikkeling](#).

Groeien en leren

Kinderen mogen en kunnen groeien en nieuwe dingen leren. Er is aandacht voor de motivatie van kinderen om te willen leren, en hoe ze gemotiveerd kunnen worden. Organisaties brengen deze waarde vanuit verschillende uitgangspunten tot uiting:

- **Kinderen willen zelf leren en maken daar eigen keuzes in** ^{6, 10, 13, 16, 17, 31, 32, 36, 39, 40, 41, 51}

Kinderen leren dus het beste als ze verantwoordelijk zijn voor hun eigen leerproces. Zij hebben de ruimte om dingen zelf te proberen en om hun stem te laten horen, bijvoorbeeld in de spelvormen. Er is aandacht voor zelfregulatie en betrokkenheid bij het leren.

“Een van de dingen die belangrijk zijn aan spel, is dat kinderen gewoon zelf kunnen ontdekken wat ze wel kunnen en wat niet, en dat ze zien dat je dan elke dag een stapje verder komt.”
Bestuurder speeltuinen.

- **Spelend leren** ^{9, 17, 47, 50}

Kinderen leren door te spelen en uit te proberen. Begeleiders hoeven niet altijd uit te leggen hoe iets werkt: kinderen kunnen een spel doen en zelf ontdekken hoe het werkt. Ze experimenteren en leren zo zelf om problemen op te lossen.

“We spreken bijvoorbeeld af, dat als het hele team over de middellijn is en er wordt dan gescoord, dat een goal dan voor twee telt in plaats van voor één. Dat noem je impliciet leren. Je kunt natuurlijk zeggen ‘we moeten heel veel druk naar voren zetten met zijn allen’. Dat is dan meer expliciet, dat je heel erg duidelijk gaat benoemen wat ze moeten doen.”
Sportpedagoog.

- **Kennis over leren** ^{4, 6, 14, 31, 36, 39, 44, 48, 57}

Met behulp van betrouwbare kennis over manieren waarop kinderen leren, moedigen begeleiders kinderen aan om te leren. Begeleiders denken bijvoorbeeld na over de vraag welke manier van feedback geven werkt, of hoe zij kinderen kunnen motiveren. En over hoe ze informatie en uitleg kunnen geven, zodat kinderen het begrijpen en onthouden.

“Welk effect heeft het op de relatie tussen groeien, fouten maken en dingen ontdekken, wanneer een speler als talent wordt bestempeld?” Pedagogisch adviseur sportbond.

- **Persoonlijke groei**^{10, 14, 22, 32, 35}

Er is aandacht voor de groei van het kind zelf, in plaats van in vergelijking tot leeftijdsgenoten. Ontwikkeling is belangrijker dan prestatie. Begeleiders zeggen bijvoorbeeld: ‘Wat goed dat jij dit nu kunt! Weet je nog dat je het vorig jaar nog veel moeilijker vond?’

- **Plezier als motivatie**^{2, 9, 10, 13, 14, 17, 22, 34, 38, 39}

Plezier staat op de eerste plaats en heeft prioriteit. Het is bijvoorbeeld te bereiken door succeservaringen, door begeleiders die met passie voor de groep staan, door spelend leren of door passende uitdaging.

“Als een kind geen plezier heeft, dan speelt hij automatisch eigenlijk niet en vindt hij het ook moeilijker om te leren.” Bestuurder speeltuinen.

Meer lezen over groeien en leren

Over tien beschermende factoren voor de ontwikkeling, waaronder ook concepten zoals hierboven beschreven, kun je meer lezen in de publicatie [Top tien beschermende factoren. Voor een positieve ontwikkeling van jeugdigen](#) (als pdf te downloaden).

Over de ontwikkeling van kinderen lees je in het dossier [Ontwikkeling](#).

Samengevat

Elke organisatie heeft een eigen visie en eigen pedagogische waarden. De vrijheid die zij daarin hebben is belangrijk. Verschillen tussen organisaties zorgen er namelijk voor dat kinderen en hun ouders een vrijetijdsorganisatie kunnen kiezen die past bij wat zij willen en nodig hebben. Organisaties dragen vanuit hun eigen waarden bij aan de ontwikkeling en het sociale en culturele kapitaal van kinderen. Daarbij gelden de volgende drie kernwaarden voor elke organisatie: veilig, welkom en aansluitend bij het kind.

Behalve deze pedagogische kernwaarden zijn er vijf aanvullende pedagogische waarden te onderscheiden die ruimte laten voor eigen invulling, zoals te zien is in de tabel hieronder. Daarnaast bestaan er ongetwijfeld nog andere pedagogische waarden van waaruit organisaties werken. Dat betekent dat het lijstje van pedagogische waarden in dit rapport niet uitputtend of volledig is.

Pedagogische kernwaarden

- Veilig (fysiek, sociaal en emotioneel)
- Welkom
- Aansluitend bij het kind

Aanvullende pedagogische waarden

- Sociale binding en steun
- Identiteits- en persoonsvorming
- Zelfstandigheid en vrijheid
- Socialisatie en burgerschap
- Groeien en leren

In het volgende hoofdstuk bespreken we manieren waarop deze waarden door vrijetijdsorganisaties worden uitgedragen of versterkt.

3. Ondersteunende aanpakken en praktische voorbeelden

Vrijtijdsorganisaties werken op verschillende manieren aan hun pedagogische belang. In ons onderzoek hebben we voorbeelden verzameld van ondersteunende aanpakken die zij daarvoor inzetten. Grofweg zijn die onder te verdelen in vier activiteiten:

- Samenwerken met kinderen, ouders, scholen en andere partners.
- Inbouwen van de pedagogische waarden in de organisatiecultuur. Bijvoorbeeld door jeugdleden in te zetten als begeleiders of rolmodellen.
- Ondersteunen van begeleiders door het aanbieden van opleiding, de inzet van externe of interne adviseurs, of het gebruik van evaluatie-instrumenten.
- Opstellen van een beleidsplan, protocol of basiseisen waarin de waarden en werkwijze van de organisatie worden vastgelegd.

In dit hoofdstuk lichten we deze activiteiten toe, aangevuld met voorbeelden uit de praktijk. Meer actuele voorbeelden vind je op de [website van het Nederlands Jeugdinstituut](#).

Samenwerken

Veel vrijtijdsorganisaties vinden het belangrijk om met verschillende partijen samen te werken aan hun pedagogische belang. Bijvoorbeeld met kinderen. Voor kinderen is het belangrijk om gehoord te worden: wat vinden zij fijn; wat gaat volgens hen al goed; wat kan beter? Maar ook hun ouders kunnen een belangrijke samenwerkingspartner zijn. Ten slotte kan het voor organisaties fijn zijn om samen te werken met scholen, andere vrijtijdsorganisaties, wijkteams en andere partners die met dezelfde kinderen werken als zij.

Volgens de literatuur^{10, 19, 43} zijn voor samenwerking de volgende elementen belangrijk:

- Een gemeenschappelijke ambitie die partners samen willen realiseren. Partners bespreken met elkaar wat hun gemeenschappelijke doel is en waarvoor zij elkaar nodig hebben. Ze kunnen ook eventuele concurrentie alvast bespreken, zodat dat niet in de weg van hun gemeenschappelijke doel komt te staan.
- Informeel contact en korte lijntjes. Als er sprake is van informeel contact tussen partners, voelen zij zich meer welkom bij de ander en voelen ze de vrijheid om vragen te stellen. De partners weten elkaar goed te vinden om informatie en steun te delen en te vragen.
- Vertrouwensrelatie opbouwen. De partners leren elkaar kennen, en bouwen een goede, vertrouwde relatie op. Daarvoor is ook informeel contact belangrijk.

- Gelijkwaardige relatie. De partners vertrouwen elkaars expertise en respecteren elkaars positie. Hun rol is niet gelijk, maar ieder brengt iets mee wat de ander niet heeft.
- Omgaan met verschillen. De partners kijken vanuit hun eigen leefwereld naar de situatie. Ze gaan er niet vanuit dat ze dezelfde verwachtingen, behoeften en belangen hebben. Daarover voeren ze het gesprek.
- Samen de spelregels bepalen. Partners bepalen samen wat ze willen bereiken, hoe ze dat voor elkaar willen krijgen, en wie welke rol daarin heeft. Ze zorgen ervoor dat elke partner zich eigenaar voelt van de werkwijze.

Manieren waarop organisaties samenwerken:

- **Samenwerking met kinderen: kinder- en jongerenparticipatie**

Om goed in te spelen op de behoeften van kinderen, zijn diezelfde kinderen nodig. Hun mening doet ertoe. Dat staat zelfs in het Kinderrechtenverdrag.¹⁵

Voorbeeld: De Jantje Beton-aanpak

De Jantje Beton-aanpak is een manier om kinderen te betrekken bij de organisatie of bij een activiteit.⁴¹

1. Denken – Stel ‘waarom-vragen’ om kinderen uit te dagen. Laat hen nadenken over wat voor hen belangrijk is.
2. Dromen – Laat kinderen hun fantasie de vrije loop laten. De realiteit komt later wel. Wat zouden ze in de ideale wereld willen zien?
3. Tonen – Laat kinderen hun plannen kenbaar maken in de omgeving, aan ouders, buurtbewoners, scholen of sponsors. Zo inspireren ze ook anderen om eraan mee te helpen.
4. Doen – Laat kinderen zelf actief meedoen bij de organisatie, verbouwing of andere activiteit.

Deze bibliotheekorganisatie heeft kinderen bijvoorbeeld laten meedenken met haar verbouwing:

“Dat was een heel bijzonder traject, waarbij we de kinderen ook echt serieus hebben genomen. We wisten dat zij met voorstellen zouden komen, waarvan wij misschien in eerste instantie zoiets zouden hebben van: is dat nou wel een goed idee? Maar hun stem en onze stem waren gelijkwaardig.” Bestuurder bibliotheek.

- **Samenwerking met ouders: ouderbetrokkenheid**

Samenwerken met ouders wordt in verschillende bronnen benoemd als een belangrijk onderdeel van het werken met kinderen.^{1, 4, 8, 10, 13, 14, 17, 19, 24, 27, 28, 30, 31, 33, 44, 49, 50, 57, 60} De visie ‘opvoeden is een gezamenlijke verantwoordelijkheid’ komt dan ook veel terug.^{1, 2, 4, 8, 12, 18, 42, 56, 59} Al worden ouders ook soms gezien als een drempel, omdat ze soms kunnen bijdragen aan een negatieve sfeer en soms

oorzaak zijn van incidenten.^{22, 33} Begeleiders bekijken samen met het bestuur hoe zijn de samenwerking met ouders het beste kunnen vormgeven, passend bij hun rol, tijd en behoefte. In de interviews gaven begeleiders en bestuurders enkele tips voor het betrekken van ouders:

- Zorg voor informele contactmomenten. Bijvoorbeeld vlak voor of na de activiteit.
- Organiseer ouderbijeenkomsten. Let daarbij op een aantal dingen:
 - Bepaal samen met de ouders wat op die bijeenkomsten wordt besproken. Willen de ouders meer informatie ontvangen over hoe de slaappleatsen zijn geregeld op het kamp? En welke informatie dan?
 - Bepaal samen met de ouders wanneer en waar die bijeenkomsten worden gehouden. Welke momenten komen goed uit voor de ouders? Binnen of buiten werktijden? Ga ook na of er opvang voor de kinderen moet worden geregeld, omdat ze anders alleen thuis zouden worden gelaten.
 - Zijn er wel eens incidenten met ouders? Bekijk of je een bijeenkomst kan organiseren om reflectie aan te moedigen.

Voorbeeld: Beste ouders

Het programma *Beste ouders* is een theatervoorstelling over gedrag van ouders langs de lijn bij sportwedstrijden. In de voorstelling genaamd *Dat schiet lekker op zo!* wordt een spiegel voorgehouden. De acteurs spelen scènes waarin ouders zich op een ongewenste manier gedragen. Na afloop gaan acteurs en toeschouwers met elkaar in gesprek over wat ze anders zouden kunnen doen.

De voorstelling wordt opgevoerd bij sportclubs.

- **Samenwerking met scholen en andere partners in de wijk**

Kinderen zitten op school, spelen in de wijk, gaan naar de kinderopvang en hebben misschien contact met kinder- of jongerenwerkers. Of misschien hebben ze wel behoefte aan hulpverlening. Als al deze partners contact met elkaar hebben, kunnen ze ervaringen uitwisselen, van elkaar leren, en er samen voor zorgen dat de kinderen de ondersteuning krijgen die zij nodig hebben.^{7, 29, 31, 61}

Voorbeeld: Stichting Zieke Docenten

Stichting Zieke Docenten zet zich in om kunstenaars voor de klas te zetten als invaldocent. Zo verminderen zij lesuitval en inspireren zij schoolleiders om buiten het reguliere curriculum te denken. Dit is een voorbeeld van hoe de cultuursector en het onderwijs kunnen samenwerken in het belang van de kinderen.

Inbouwen van pedagogische waarden in de organisatiecultuur

Organisaties vinden het ook belangrijk dat hun pedagogische waarden uiteindelijk vanzelfsprekend worden. Als de normen en waarden deel zijn van de cultuur, is de kans groter dat ze worden nageleefd.

Manieren waarop organisaties pedagogische waarden inbouwen in hun cultuur:

- **Van lid naar begeleider**

Scoutingorganisaties en organisaties voor vrijwillig jeugdwerk zien dat kinderen al vroeg geïnteresseerd raken om later zelf vrijwilliger te worden. Zij geven de pedagogische normen en waarden van de organisatie vervolgens door aan de nieuwe generatie kinderen. Dit wordt in de cultuur van de organisatie gestimuleerd. Kinderen worden als het ware klaargestoomd om door te stromen als begeleider. Zo worden de normen en waarden van de organisatie in stand gehouden.

- **Inzetten van rolmodellen**

Een manier om pedagogische kwaliteit te integreren in de verenigingscultuur, is door de inzet van rolmodellen. Leden en begeleiders die een goed voorbeeld geven en aanzien hebben binnen de organisatie, worden aangemoedigd. Gewenst gedrag wordt beloond.

*“We hebben dus een trainer van Marokkaanse afkomst die de oudste jeugd traint. Dat is echt wel een rolmodel. Deze trainer wordt binnen de club enorm gewaardeerd, dus ik ben met hem ook een beetje aan het bekijken of hij daar [red.: inclusie] iets in zou willen doen?”
Sportpedagoog.*

Voorbeelden: rolmodellen en communityvorming

Er zijn verschillende voorbeelden van organisaties en initiatieven waarbij sport wordt ingezet als middel om een community te vormen voor jongeren. Jongeren die positief opvallen worden opgeleid tot rolmodel. Deze rolmodellen laten goed gedrag zien en kennen de leefwereld van de jongeren uit de wijk.

De Krajicek Foundation

De [Krajicek Foundation](#) zet jongeren uit de buurt in als rolmodel.⁶² Ze worden opgeleid als ‘Scholarshippers’, en ontvangen een studiebeurs in ruil voor het organiseren van sport- en spelactiviteiten rondom hun eigen Playground.

Triple ThreaT

[Triple ThreaT](#) is een initiatief uit Haarlem waar jongeren basketballen, dansen, maar ook huiswerkbegeleiding en muzikles kunnen krijgen. Leden die positief opvallen qua inzet of gedrag worden ingezet als rolmodel binnen de community van Triple ThreaT.

Futsal Chabbab

Futsal Chabbab⁶³ is een programma in Nijmegen, waarbij zaalvoetbal wordt ingezet om stabiliteit te creëren in de leefgebieden van jongeren die zich aangetrokken voelen tot de straatcultuur. Een van de gedragsregels is dat je je ook buiten de sportzaal goed gedraagt en je best doet op school. Het programma leidt rolmodellen op, die uit de leefwereld van de jongeren komen en hun respect genieten.

Ondersteunen van begeleiders

Begeleiders in het vrijetijd domein zijn vaak vrijwilligers, of professionals zonder pedagogische achtergrond. Elke begeleider heeft eigen redenen om het werk te doen, met persoonlijke ambities. Een gesprek over de pedagogische waarden van een organisatie kan voor hen goed werken, omdat ze daardoor hun persoonlijke ambities kunnen verwoorden. Persoonlijke ambitie is een van de categorieën waar professionals en vrijwilligers de meeste vragen over hebben, bijvoorbeeld: Waar doe ik het werk voor? Wat wil ik zelf bereiken? Wat maakt mijn werk mooi?

De andere categorieën zijn:

- Specifieke, vakinhoudelijke kennis. Dat gaat over de activiteit zelf, bijvoorbeeld de vaardigheden die de kinderen aangeleerd krijgen.
- Generieke, pedagogische kennis. Daarbij gaat het om vragen zoals: Hoe ga ik om met groepsdynamiek? Hoe motiveer ik kinderen om zich aan regels te houden?
- Samenwerkingsopgaven. Met vragen als: Met wie kunnen we samenwerken? Hoe kan ik omgaan met collega-begeleiders? Hoe kan ik omgaan met de ouders van de kinderen?

“Want nog steeds hoor ik dus dat er voetbaltrainers de KNVB-cursus volgen en dan gaat het 90 procent over inhoudelijke zaken en misschien 10 procent over het pedagogisch-didactische deel. Als dat fiftyfifty zou zijn, dat is mijn ideale wereld.” Sportpedagoog.

Organisaties spelen vaak in op de vragen die te maken hebben met vakinhoudelijke kennis. Een aanbeveling kan zijn om na te gaan hoe de vragen uit andere categorieën beantwoord kunnen worden. Organisaties kunnen begeleiders op verschillende manieren ondersteunen of trainen in hun pedagogisch handelen.

Manieren waarop vrijetijdsorganisaties hun begeleiders ondersteunen:

- **Inzet van hulpmiddelen voor gesprek, observatie en reflectie**

Samen het gesprek voeren, reflecteren en observeren hoe het ervoor staat kan helpen om na te gaan wat er al goed gaat en wat er eventueel beter kan. Voor dit gesprek is het belangrijk om de juiste vragen te stellen. Dat kan ook in spelvorm, om het laagdrempelig te houden.

Voorbeeld: Discussiespel Keuzes en dilemma's in het kinderdagverblijf

Dit [spel van Movisie](#) bestaat uit kaartjes met casussen en stellingen waarover collega's met elkaar in discussie gaan.

Een voorbeeld van een casus: "Een kind van twee jaar is motorisch niet zo handig. Als je hem zijn gang laat gaan, valt hij vaak."

1. Wat zou jij doen?
2. Wat zijn redenen om hem meer dan andere leeftijdsgenoten te helpen?
3. Wat zijn redenen om hem zijn gang te laten gaan?
4. Wat kan je doen om zelfstandigheid te stimuleren én beschermende veiligheid te bieden?

Voorbeeld: Routekaart pedagogische handelen voor jongerenwerk

Op deze [routekaart](#) voor jongerenwerkers staan tips voor een passende reactie op bepaald gedrag van jongeren.

Een voorbeeld van een tip: Als een jongere zich heel gehoorzaam opstelt, kun je de jongere meer regie geven om zijn eigen behoeften te ontdekken. En als een jongere zich zoekend opstelt, helpt het om dat gedrag te spiegelen zodat de jongere op zijn gedrag kan reflecteren.

Voorbeeld: Observatie-instrument Pedagogische praktijk in Beeld (PiB)

De PiB is een [zelfevaluatie-instrument voor de kinderopvang](#). De vragen gaan over de emotionele veiligheid, persoonlijke competenties, sociale competenties, overdracht van normen en waarden en kwaliteit van de leefomgeving. Pedagogisch coaches kijken mee op de groep en vullen op de vragenlijst in welke gedragingen ze zien bij de pedagogisch medewerkers en de kinderen. Daarna kunnen ze met de pedagogisch medewerkers bespreken wat eventueel beter kan. De vragenlijst wordt regelmatig ingevuld, zodat veranderingen ook zichtbaar worden.

- **Inzet van interne pedagogisch adviseur of coach**

Vrijtijdsorganisaties kunnen een pedagogisch adviseur of coach aanstellen die met begeleiders in gesprek gaat, bij hen vragen en behoeften kan ophalen, kan observeren en adviseren. Een adviseur of coach kan aangesteld worden voor de lokale organisatie, of op het niveau van landelijke koepels.

Deze sportbond heeft een pedagogisch adviseur in dienst, die zich op landelijk niveau bezighoudt met de ondersteuning van lokale clubs. Bijvoorbeeld via een app:

“We hebben bijvoorbeeld de Rinus-app. Volgens mij heeft die ongeveer 30.000 gebruikers. Dat is een app waarmee je in eerste instantie oefenvormen kan vinden. Bijvoorbeeld: ‘Ik heb dit doel met mijn training’. Die wordt veel gebruikt op voetbaltechnisch en inhoudelijk niveau. We kijken nu: kunnen we daar ook opvoedkundige tips aan toevoegen?”

Deze organisatie voor vrijwillig jeugdwerk heeft jeugdwerkadviseurs in dienst die meedenken bij het opzetten van nieuwe activiteiten:

“Als het echt helemaal van-begin-af-aan activiteiten zijn, dan proberen we altijd een jeugdwerkadviseur erbij te zetten. Van zo’n professional mag je verwachten dat die daar de juiste sfeer kan neerzetten. Dat is vaak zo’n twee jaar trekken, twee jaar het goede voorbeeld geven en dan staan er vanzelf vrijwilligers op die zeggen: ‘nu kunnen we het zelf’ en dan ga je als beroepskracht achterover leunen.”

- **Inzet van externe pedagogisch adviseur voor tijdelijke ondersteuning**

Om trainer-coaches in de sportsector te begeleiden, kan een clubkadercoach worden ingezet.⁶⁴ Dat is vaak een buurtsportcoach of andere sportprofessional die een sportclub helpt bij het opzetten, uitvoeren en borgen van structurele begeleiding van trainers.

Voorbeeld: De Sportpedagoog

De organisatie [Sportpedagoog](#) ondersteunt verenigingen bij het verbeteren van het pedagogisch klimaat.³¹ Ze bieden bijvoorbeeld begeleiding bij het formuleren van doelen, het opstellen van gedragsregels, het organiseren van bijeenkomsten voor trainer-coaches, of bij het begeleiden van kinderen.

Deze sportpedagoog heeft een formulier ontwikkeld voor trainers om samen een teamcode met gedragsregels op te stellen:

“Die teamcode komt tot stand doordat een trainer-coach er met de jeugdspelers voor gaat zitten. Of in ieder geval een moment pakt om dit met elkaar te bespreken. En sommige trainers hebben dan, [...] niet-besprekbare punten: dit is gewoon wat wij belangrijk vinden, daar valt niet aan te tornen. Dat gaat ook over respect voor elkaar. En ook gewoon op tijd komen. De spelers zelf geven input over vragen als: Hoe gaan we met elkaar om? Wat voor gedrag willen we zien binnen dit team? Waar staan wij voor als team? Wat zijn onze waarden? Wat vinden wij belangrijk?”

- **Raadplegen van een lokale organisatie voor advies en informatie**

De gemeente kan een lokale organisatie faciliteren die de vrijetijdsorganisaties kan ondersteunen met informatie en advies. Zo zijn er in verschillende gemeenten Sportservices, of Sportsupport actief.

Voorbeeld: Rotterdam Sportsupport

[Rotterdam Sportsupport](#) verzamelt op haar website bijvoorbeeld relevante kennis over onder andere een veilig sportklimaat en omgaan met vrijwilligers. Op de website staan een stappenplan voor een veilig sportklimaat, artikelen en infographics over het opleiden van trainers en coaches, en inspirerende voorbeelden van verenigingen.

- **Aanbieden van training en opleiding**

Veel organisaties bieden aan startende begeleiders trainingen of opleidingen aan. In zulke trainingen kan de visie van de organisatie worden overgebracht. In veel organisaties is het volgen van de basistraining een vereiste voor vrijwilligers.

Naast een training voor startende begeleiders worden ook structurele trainingsdagen georganiseerd waar alle begeleiders aan meedoen. Zo kunnen ze worden bijgeschoold, en kunnen ze ervaringen met elkaar uitwisselen om samen te leren. Bovendien worden deze momenten aangegrepen om meer verbondenheid en betrokkenheid bij de organisatie te realiseren.

Voorbeelden: trainingen voor vrijwilligers

Scouting Academy: kwalificatiekaarten en een praktijkbegeleider

De [Scouting Academy](#) is een initiatief van Scouting Nederland. Iedereen die een functie vervult binnen scouting, belooft om zich voor die functie te ontwikkelen. Er zijn kwalificatiekaarten ontwikkeld voor elke functie. Samen met een praktijkbegeleider bepalen begeleiders hoe ver ze zijn voor een bepaalde kwalificatie, en wat ze kunnen doen om zich verder te ontwikkelen. Dat kan via een ruim aanbod van trainingen.

NUSO: trainen en aansluiten bij anderen

De NUSO is een platform voor speeltuinen. Zij organiseren onder andere [trainingen](#) voor het omgaan met lastig gedrag. Dat gaat dus over pedagogische kennis. Daarnaast adviseren ze speeltuinen bijvoorbeeld om aan te sluiten bij een pedagogische aanpak die in scholen of wijken wordt aangeboden, zoals de Vreedzame Wijk.

YMCA: basisvaardigheden en samenwerken

De YMCA biedt praktische en concrete [trainingen](#) aan voor vrijwilligers. Die zijn bijvoorbeeld gericht op de basisvaardigheden van leidinggeven, informatie over wat kinderen leuk vinden, samenwerken, en omgaan met gewenst en ongewenst gedrag. Dat gaat dus over pedagogische kennis en samenwerkingsvraagstukken.

Sports & Behaviour: een training opbouwen voor kinderen

Het trainingsbureau Sports & Behaviour biedt een cursus [leugdsportbegeleider](#) aan. Daarin leren jongeren hoe ze een training kunnen opbouwen, kunnen uitleggen, wat hun rol als spelleider is en hoe iedereen met plezier meedoet. Dat kan dus gaan over vakinhoudelijke kennis en over pedagogische kennis.

- **Ontwikkelen van pedagogische vaardigheden: interactievaardigheden**

Voor de kinderopvang is er een groot ondersteuningsaanbod beschikbaar voor het ontwikkelen van interactievaardigheden. Dit zijn pedagogische vaardigheden die bijdragen aan de ontwikkeling van kinderen.

De zes interactievaardigheden voor de kinderopvang zijn:¹⁶

- Sensitieve responsiviteit. Daarbij horen onder andere het opbouwen van een band met het kind, aandacht hebben voor signalen en intenties van het kind en individueel aandacht geven.
- Respect voor autonomie. Daarbij hoort bijvoorbeeld dat kinderen dingen zelf mogen proberen, ontdekken en kiezen.
- Structureren en leidinggeven. Daarbij gaat het bijvoorbeeld over het maken van een dagprogramma met ruimte voor flexibiliteit, voorspelbaarheid en een overzichtelijke indeling van de ruimte.
- Praten en uitleggen. Dat gaat over een gelijkwaardige relatie, het volgen van het kind en het benoemen en verwoorden van de behoefte van het kind.
- Ontwikkeling stimuleren. Bijvoorbeeld door gericht naar kinderen te kijken, aan te sluiten bij de zone van naaste ontwikkeling en de betrokkenheid van het kind te vergroten.
- Begeleiden van interacties. Dat gaat onder andere over leidinggeven aan het groepsproces, het creëren van een veilig groepsklimaat, vriendschappen mogelijk maken, conflicten begeleiden en prosociaal gedrag versterken.

Opstellen van een beleidsplan of protocol

Instrumenten om aan pedagogische waarde te werken:

- **Beleidsplan opstellen**

Een beleidsplan gaat over de lange termijn. Dat is nodig om blijvend aan een pedagogisch klimaat te werken. Werken met een beleidsplan betekent ook dat de doelen en werkwijze op een passende manier onder de aandacht worden gebracht.

Er zijn verschillende hulpmiddelen en goede voorbeelden die vrijetijdsorganisaties hierbij kunnen gebruiken. In de sportsector is er bijvoorbeeld al veel aandacht voor sociale veiligheid.

Tool: High5! Op naar een veilige sportcultuur

Het Centrum Veilige Sport Nederland heeft een [stappenplan](#) ontwikkeld om het sociale klimaat binnen sportverenigingen te optimaliseren.⁶⁵ Het is gericht op sportbestuurders en vrijwilligers van sportverenigingen. De vereniging doorloopt vijf stappen:

1. Hoe maken we onze vereniging veilig? Zet het onderwerp op de agenda, bepaal de visie en doelen van de vereniging en stel een vertrouwenscontactpersoon aan.
2. Wat kan beter? Stel een projectgroep samen, breng risico's in kaart en benoem de belangrijkste verbeterpunten.
3. Wie doet er mee? Maak het beleid bekend binnen de vereniging, leer grensoverschrijdend gedrag herkennen en maak leden actief.
4. Wat spreken we af? Spreek samen met leden omgangsregels af, neem trainers aan die een VOG kunnen overleggen, en neem concrete maatregelen zoals een vier-ogenprincipe.
5. Hoe houden we elkaar scherp? Maak het onderwerp een terugkerend punt op de agenda, check wat werkt en wat niet, en herhaal de voorlichting.

- **Een protocol opstellen**

In een beleidsplan kan een protocol worden uitgewerkt. Een protocol is een soort stappenplan voor als er toch sprake is van onveiligheid. Als niet duidelijk is wie wat moet doen bij een onveilige situatie, ontstaat er al snel handelingsverlegenheid. Het is dus belangrijk om een protocol op te stellen waarin staat welke stappen worden ondernomen en door wie. Het is ook belangrijk om regelmatig gesprekken te voeren over de stappen in dit protocol.

Voorbeeld: Protocol Vrolijk en Veilig

Een voorbeeld van een protocol in de sportsector is het protocol [Vrolijk en Veilig](#) van de werkgroep Sociale veiligheid zwembranche. Dit protocol is opgesteld in samenwerking met verschillende zwembaden. Er zijn ook posters met huisregels beschikbaar die in zwembaden kunnen worden opgehangen. Die regels gaan bijvoorbeeld over kledingvoorschriften en veiligheidsmaatregelen.

Voorbeeld: Minimale basiseisen voor sociale veiligheid

De VSG, NOC*NSF en de sportbonden hebben gezamenlijk vier basiseisen opgesteld als ondergrens voor het werken aan een veilige sportcultuur. Ze voeren nu een pilot uit waarin tien gemeenten hun ervaringen delen. De vier basiseisen zijn:

- Gebruikmaken van de regeling Gratis VOG die het Centrum Veilige Sport Nederland aanbiedt.
- Gedragscode Sport ondertekenen en naleven.
- Een vertrouwenscontactpersoon aanstellen en opleiden.
- Cursus of e-learning voor trainer-coaches aanbieden.

Samengevat

Vrijtijdsorganisaties werken op verschillende manieren aan hun pedagogische belang. In ons onderzoek hebben we voorbeelden verzameld van ondersteunende aanpakken die zij daarvoor inzetten. Grofweg zijn die onder te verdelen in vier activiteiten:

- Samenwerken met kinderen, ouders, scholen en andere partners.
- Inbouwen van de pedagogische waarden in de organisatiecultuur. Bijvoorbeeld door jeugdleden in te zetten als begeleiders of rolmodellen.
- Ondersteunen van begeleiders door het aanbieden van opleiding, de inzet van externe of interne adviseurs, of het gebruik van evaluatie-instrumenten.
- Opstellen van een beleidsplan, protocol of basiseisen waarin de waarden en werkwijze van de organisatie worden vastgelegd.

4. Aanbevelingen en conclusie

Vrijtijdsorganisaties streven pedagogische waarden na en dragen zo bij aan de ontwikkeling van kinderen. Ze vinden het belangrijk dat elk kind zich welkom en veilig voelt en dat ze als organisatie aansluiten bij de kinderen. Daarnaast heeft elke organisatie ook een eigen visie op het pedagogische belang dat zij hebben voor de kinderen. In die eigen visies zien we de volgende vijf aanvullende pedagogische waarden vaak terug:

- Sociale binding en steun
- Groeien en leren
- Zelfstandigheid en vrijheid
- Socialisatie en burgerschap
- Identiteits- en persoonsvorming

Naast deze pedagogische kernwaarden en aanvullende pedagogische waarden bestaan er ongetwijfeld nog andere pedagogische waarden van waaruit organisaties werken. Organisaties, begeleiders, ouders en de kinderen kunnen met elkaar in gesprek gaan over het pedagogische belang van de vrijtijdsorganisatie. Vervolgens kunnen zij verschillende ondersteunende aanpakken inzetten om dat pedagogische belang verder te versterken.

Aanbevelingen

Uit dit onderzoek volgen aanbevelingen. Ten eerste zijn er twee aanbevelingen op maatschappelijk niveau. Deze aanbevelingen zijn gericht op iedereen: beleidsmakers, professionals, vrijwilligers, ouders, en kinderen zelf.

Een eerste aanbeveling is om het pedagogische belang van vrijtijdsorganisaties voor kinderen te erkennen. Het onderzoek laat zien dat het vrijetijdsdomein een enorm pedagogisch belang heeft, maar voorzieningen voor de vrijetijdsbesteding van kinderen worden nog veelal gezien als vrijblijvend:

“Ik denk vanuit de samenleving en vanuit de overheid veel meer vertrouwen en waardering. [...] stel dat bij een volgend kabinet die maatschappelijke diensttijd weg wordt bezuinigd, dan zijn al die leuke innovatieve dingen weg. Maar deze organisaties – de YMCA, Scouting, speeltuinverenigingen – die zijn al zo lang geworteld in de samenleving, die blijven wel bestaan. [...] Omdat er al zo’n lange traditie is van het waarden van het kind, het waarden van de jongeren.”

Bestuurder Vrijwillig Jeugdwerkorganisatie.

Een tweede aanbeveling is aandacht te hebben voor bijdragen die vrijetijdsorganisaties kunnen leveren aan maatschappelijke ontwikkelingen die extra aandacht voor kinderen vragen. Bovendien wordt het vrijetijd domein nog te vaak vergeten wanneer maatschappelijke ontwikkelingen om extra aandacht voor kinderen vragen:

“Elk maatschappelijk probleem wat voorbijkomt wordt de school ingeduwd. Dan gaat de school heel hard terugduwen, want ze zitten al zo krap. Maar in de basisvaardigheden zit je echt wel op het grensvlak van waar wij samen aan kunnen werken.”

Bestuurder bibliotheek.

Daarnaast zijn er drie aanbevelingen voor beleidsmakers in gemeenten en in vrijetijdsorganisaties.

- Aanbeveling voor gemeenten: Erken het belang van vrijetijdsorganisaties en betrek de organisaties in het gemeentebestuur. Maak hierbij bijvoorbeeld gebruik van het [Kwaliteitskompas](#).
- Aanbeveling voor vrijetijdsorganisaties: Maak expliciet wat de pedagogische waarden van de organisatie zijn en hoe de organisatie daaraan werkt, en ga daar binnen de organisatie over in gesprek. Laat je daarvoor inspireren door de aanpakken en voorbeelden die in dit rapport zijn verzameld.
- Aanbeveling voor gemeenten en vrijetijdsorganisaties: Ga met elkaar in gesprek over de manier waarop gemeente en organisatie beleid en waarden op elkaar en op de behoeften van de kinderen kunnen laten aansluiten. Laat je daarvoor inspireren door de aanpakken en voorbeelden die in dit rapport zijn verzameld.

Dit onderzoek laat ook zien dat veel vrijetijdsorganisaties pedagogische waarden nastreven. Bij veel organisaties gebeurt dat impliciet, tussen de regels door. Als zij hun pedagogisch belang willen versterken, is de eerste stap om bewust te worden van de waarden die ze willen naleven en uitdragen. Een aanbeveling voor vrijetijdsorganisaties die hun pedagogisch belang willen versterken, is daarvoor in gesprek te gaan met hun bestuurders, begeleiders en de kinderen over hun eigen pedagogische waarden. Welke waarden streven ze na? Kunnen ze het pedagogische belang van die waarden onderbouwen? En hoe werken ze aan die waarden? De kinderen weten zelf het beste welk belang hun vrijetijdsorganisatie voor hen heeft. Bij het versterken van het pedagogische belang is er aandacht nodig voor alle niveaus: de sociale relaties, de organisatiestructuren én de fysieke en online omgeving.

Tot slot zijn er nog vervolgvragen waar antwoord op wordt gezocht. Bijvoorbeeld: Wanneer is het pedagogische belang voldoende? Wat is de ondergrens van pedagogische kwaliteit? Wanneer is een pedagogische basis sterk genoeg?

Conclusie

De centrale vraag van dit onderzoek was: hoe werken vrijetijdsorganisaties aan hun pedagogische belang? Op basis van literatuur en interviews concludeerden we dat kinderen in vrijetijdsorganisaties meestal worden ontvangen in een verwelkomende, veilige, bij hen passende omgeving. Daar kunnen zij vrienden maken, nieuwe dingen leren, oefenen met zelfstandigheid. Ze worden voorbereid op de samenleving en ontwikkelen er hun identiteit. Vrijetijdsorganisaties brengen hun pedagogische waarden tot uiting in hun dagelijkse praktijk, om van pedagogisch belang te zijn voor de kinderen.

Voor opgroeien en opvoeden hebben kinderen en hun ouders een sterke pedagogische basis nodig.¹ Dat betekent dat de sociale relaties en de fysieke en online omgevingen waarin zij zich bewegen hen stimuleren en ondersteunen. Vrijetijdsorganisaties bieden veel van dergelijke stimulering en ondersteuning. Dat maakt het vrijetijd domein zo ontzettend waardevol voor gezond, veilig en kansrijk opgroeien.

Referentielijst

	Titel	Auteur(s)	Jaar	Link	Organisatie / auteur	Sector	Extra links
1	Opgroeien doe je samen	Nederlands Jeugdinstituut	2022	nog niet gepubliceerd	Nji	Jeugd	
2	Medeopvoeders in de vrije tijd	Marthe van Voorst van Beest	2021	Medeopvoeders in de vrije tijd (nji.nl)	Nji	Vrije Tijd	
3	Betekenis 'waarde'	Van Dale	geraadpleegd november 2022	Gratis woordenboek Van Dale	Van Dale		
4	Pedagogisch kader kindercentra 4-13 jaar	Liesbeth Schreuder, Marianne Boogaard, Ruben Fukkink, Josette Hoex	2017		Bohn Stafleu van Loghum, tweede druk	Kinderopvang	
5	Het systeem staat in dienst van het kind	Fianne Konings	2021	Het systeem staat in dienst van het kind (lkca.nl)	LKCA	Cultuur	
6	Opvoeden in de wijk - pedagogische opdracht van het jongerenwerk - literatuurstudie	Dr. Judith Metz & Dejan Todorovic	2019	opvoeden in de wijk literatuurstudie.pdf (hva.nl)	HVA	Jongerenwerk	
7	De waarde(n) van het jongerenwerk	Dr. Judith Metz	2013	HvA Metz 1..40 (sociaalwerknederland.nl)	Lectorale rede Judith Metz	Jongerenwerk	
8	Pedagogisch kader kindercentra 0 - 4 jaar	Elly Singer en Loes Kleerekoper	2011		Elsevier gezondheidszorg, amsterdam.	kinderopvang	
9	Meer dan fikkie stoken en knopen leggen	Erik Lagendijk en Marieke de Groot	2009	Eindrapport Maatschappelijke waarde van scouting in beeld zonder aanbeveling 4 dec 2009	DPS-groep + Scouting Nederland	Scouting	

	Titel	Auteur(s)	Jaar	Link	Organisatie / auteur	Sector	Extra links
10	Visie op de ontwikkeling van hockeyers	Koninklijke Nederlandse Hockey Bond (KNHB)	2018	Visie op de ontwikkeling van hockeyers (z.i.) – Kenniscentrum Sport en Beweging	KNHB	Sport	
11	Pedagogische visie Stichting VakantieKind	Stichting VakantieKind	geraadpleegd juli 2022	Begeleiding Vakantie voor iedereen (vakantie-kind.nl)	Stichting VakantieKind	Vakantiewerk	
12	The ecology of human development. Experiments by nature and design	Uri Bronfenbrenner	1979		Harvard University Press	Jeugd	
13	Bevordering van de gezondheid, het welzijn en het plezier van kinderen en jongeren die betrokken zijn bij sport: tips voor ouders	Sportparent EU	2018		Sportparent EU	sport	iCoachKids - Login (3.225.16)
14	iCoachKids - coaching children literature review	Marieke Fix, Nicolette Schipper-van Veldhoven, Sergio Lara-Bercial, Julian North, A.J. Rankin-Wright, Declan O'Leary, Sheelagh Quinn, Kris Van der Haegen, Manuel Dupuis, Rafael Navarro, Sonia García, Dave Piggott, Lolita Dudeniene, Ladislav Petrovic, Judith Balogh and Birute Statkeviciene.	2017		iCoachKids	Sport	
15	Kinderrechten	Het Kinderrechten-collectief	geraadpleegd juli 2022	Kinderrechten.nl: alle informatie over kinderrechten op één website	Het Kinderrechten-collectief	Jeugd	

	Titel	Auteur(s)	Jaar	Link	Organisatie / auteur	Sector	Extra links
16	Interactievaardigheden. Een kindvolgende benadering.	Janneke Strik en Jacqueline Schoemaker	2014		Reed Business Education, Amsterdam	Kinderopvang	
17	Bink kinderopvang - Pedagogisch beleidsplan	Bink kinderopvang en Sardes	geraad-pleegd juli 2022	Bink pedagogisch beleidsplan_NED_spreads_LR.pdf (binkkinderopvang.nl)	Bink kinderopvang + Sardes	Kinderopvang	
18	10 taken van het kinderwerk	Froukje Hajer, Jolanda Keesom, Kees Neefjes	2017	10-TAKEN-van-het-Kinderwerk-2020.pdf (kinderwerkwinkel.nl)	Kinderwerkwinkel	Kinderwerk	
19	Tienercentra in beweging! Werkmateriaal voor een vrijetijdsanbond voor tieners	Monica Hensen, Josette Hoex en Nan ten Thije	2002		NIZW	Kinderopvang	
20	Tijd voor kwaliteit in de kinderopvang	Marianne Riksen-Walraven	2000		Vossiuspers AUP	Kinderopvang	
21	Pedagogisch klimaat	Inspectie van het onderwijs - OCW	geraad-pleegd juli 2022	https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwijs-sectoren/primair-onderwijs/schoolverschillen/pedagogisch-klimaat	Inspectie van het onderwijs - OCW	Onderwijs	
22	Kids First - towards a pedagogical sport climate	Arnold Brokhorst, Marck de Greeff, Harold Hofenk, Frank Jacobs, Anne Luderus, Nicolette Schipper-van Veldhoven	2021		ZonMw	Sport	
23	Jongerenwerk in de online leefwereld van jongeren	Manders, W., & Todorovic, D.	2021	jongerenwerk in de online leefwereld van jongeren - HvA	HVA	Jongerenwerk	
24	Bouwstenen voor een pedagogisch kwaliteitskader kinderopvang	Landelijk Pedagogenplatform Kindercentra / LPK	2017		Landelijk Pedagogenplatform Kindercentra / LPK	Kinderopvang	

	Titel	Auteur(s)	Jaar	Link	Organisatie / auteur	Sector	Extra links
25	OKO	Trimbos	geraad-pleegd juli 2022	https://www.trimbos.nl/aanbod/opgroeien-in-een-kansrijke-omgeving/	Trimbos	Vrije tijd - breed	
26	Pedagogisch sportklimaat	NOC*NSF, Kenniscentrum Sport & Bewegen, Hogeschool Windesheim	geraad-pleegd juli 2022	Pedagogisch Sportkompas - Pedagogisch Sportklimaat.nl	NOC*NSF, lectoraat sportpedagogiek	Sport	
27	Handreiking voor gemeentelijk beleid: grensoverschrijdend gedrag en normstelling in de amateursport	Amma Asante, Hanneke Mateman, Wilma Schakenraad, Christ de Wit	2021	www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2022-01/grensoverschrijdend-gedrag-normstelling-amateursport.pdf	Movisie	Sport	
28	Preventie ongewenst gedrag in de zwembranche	Sociale veiligheid zwembranche	geraad-pleegd juli 2022	https://socialeveiligheidzwembranche.nl/	Sociale veiligheid zwembranche	Sport, zwemmen	
29	Werkzame factoren in samenwerking jongerenwerk en voortgezet onderwijs die bijdragen aan een positief pedagogisch klimaat: factsheet	Sarti, A., Manders, W., Metz, J., & Rijnders, J.	2019	Factsheet samenwerking JO en VO.pdf (hva.nl)	HVA	Jongerenwerk	
30	Ontwikkelingen in de kwaliteit van de Nederlandse kinderopvang, peuteropvang, buitenschoolse opvang en gastouderopvang	Pauline Slot, Ijsbrand Jepma, Paulien Muller, Bodine Romijn, Celeste Bekkering, Paul Leseman	2019	Ontwikkelingen in de kwaliteit van de Nederlandse kinderopvang, peuteropvang, buitenschoolse opvang en gastouderopvang op basis van de gecombineerde metingen 2017 - 2019 (monitorlkk.nl)	Landelijke kwaliteitsmonitor kinderopvang + UU + sardes	Kinderopvang	Next Gen – Triple ThreaT

	Titel	Auteur(s)	Jaar	Link	Organisatie / auteur	Sector	Extra links
31	Naar een positief sportklimaat' Evaluatieonderzoek naar de Effecten van de Interventie 'De Sportpedagoog' op het Pedagogisch Sportklimaat bij Twee Voetbalverenigingen.	Leontien Draper	2018	Microsoft Word - YES07 Thesis (def) Leontien Draper_6229832_Pedagogisch Sportklimaat.docx (uu.nl)	Universiteit Utrecht	Sport	
32	Sport en lichamelijke opvoeding in pedagogisch perspectief, een gouden kans	Nicolette Schipper-van Veldhoven	2016		Hogeschool Windesheim	Sport	Sport Parent
33	Sportclubs in de jeugdketen - de mogelijkheden van pedagogische ondersteuning van sportverenigingen	Niels Hermens en Rob Gilsing	2013	15500014_Sportclubs_in_de_jeugdketen.pdf (zonmw.nl)	Verwey-Jonker instituut	Sport	
34	Trainingen YMCA jeugdwerk	YMCA	geraad-pleegd juli 2022	Trainingen - YMCA Jeugdwerk	YMCA	Vakantiewerk	Pedagogische wegwijzers naar seksuele integriteit (vo) - School en veiligheid
35	The relationship between psychosocial developmental and the sports climate experienced by underserved youth	Daniel Gould, Ryan Flett, Larry Lauer	2012	The relationship between psychosocial developmental and the sports climate experienced by underserved youth - ScienceDirect (uu.nl)	Journal: psychology of sport and exercise, 13(1). pp. 80-87	Sport	
36	Top 10 Beschermende factoren voor een positieve ontwikkeling van jeugdigen	Deniz Ince, Top van Yperen, Marja Valkestijn	2018	Top-tien-positieve-ontwikkeling-jeugd_0.pdf (nji.nl)	Nji	Jeugd	

	Titel	Auteur(s)	Jaar	Link	Organisatie / auteur	Sector	Extra links
37	Hoe 'de stomme van Kampen' zichtbaar werd	Dirk Monsma	2022	Hoe 'de stomme van Kampen' zichtbaar werd (lkca.nl)	LKCA	Cultuur	
38	Pedagogische betekenis van vrijwilligerswerk	Judith Metz en Lucas Meijs	2015	Pedagogische betekenis van vrijwilligerswerk SpringerLink	Journal: jeugdbeleid 9, pp 55-62	Vrijwilligerswerk	
39	Advies aan de KNGU: de jonge sporter en zijn ontplooiing	Jelle Jolles	2021		KNGU	sport	
40	Werk' samen met kinderen aan buitenspelen!	NUSO	geraadpleegd juli 2022	Activiteiten organiseren in de speeltuin - NUSO	NUSO	Buitenspelen	
41	Samen met kinderen werken aan buitenspelen	Jantje Beton	2021		Jantje Beton	Buitenspelen	
42	Recht op gelijke kansen voor elk kind	Natascha Notten	2022	Recht op gelijke kansen voor elk kind (lkca.nl)	LKCA	Cultuur	
43	Youth Spot	HVA	geraadpleegd juli 2022	https://www.hva.nl/akmi/gedeelde-content/lectoren/lectoraat-youth-spot/youth-spot.html	HVA	Jongerenwerk	
44	Pedagogische wegwijzers naar seksuele identiteit	Stichting School en Veiligheid (SSV)	geraadpleegd juli 2022	Pedagogische wegwijzers naar seksuele integriteit (po) - School en veiligheid	Stichting School en Veiligheid (SSV)	Onderwijs	
45	Het is cool om bij triple threat te horen	Tessa de Wekker	2018	https://sportindebuurt.nl/dA/d28b7379aa	Artikel in 'buurtsport-coach' nr. 4. Uitgave van Arko Sports Media	Sport + jongerenwerk	https://www.movisie.nl/artikel/hoe-voorkom-je-grensoverschrijdend-gedrag-sport
46	Meisjes en buitenspelen: op zoek naar meer gelijkheid	Gerben Helleman	2022	Meisjes en buitenspelen: op zoek naar meer gelijkheid (stadslente.blogspot.com)	Stadslente	Buitenspelen	Protocol-Vrolijk-en-Veilig_10.pdf (socialeveiligheidzwembranche.nl)

	Titel	Auteur(s)	Jaar	Link	Organisatie / auteur	Sector	Extra links
47	Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Speelplezier'. U	Margot Wouterse-Schmitz	2017	Speelplezier Nederlands Jeugdinstituut (nji.nl)	Nederlands Jeugdinstituut	Kinderopvang, onderwijs	
48	A Systematic review of social support in youth sport	Daragh Sheridan, Pete Coffee en David Lavallee	2014	https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1750984X.2014.931999	Journal: international review of sport and exercise psychology; 7(1)	Sport	
49	Samen verschillend; Pedagogisch kader diversiteit in kindercentra 0-13	Anke van Keulen en Elly Singer	2012		Reed Business Education, Amsterdam	Kinderopvang, onderwijs, vrije tijd	
50	Ruimte voor polyfonie: een actieonderzoek naar de betekenis van kunst en filosofielab voor de vrije handelings in het onderwijs	Nathalie Beekman	2021	Ruimte voor polyfonie: een actieonderzoek naar de betekenis van een kunst- & filosofielab voor de vrije handeling in het onderwijs – de research portal van de Rijksuniversiteit Groningen (rug.nl)	Proefschrift Universiteit Groningen	Onderwijs en cultuur	
51	Routekaart voor pedagogisch handelen in het jongerenwerk	Evelien Rauwerdink-Nijland	2021	https://www.hva.nl/akmi/gedeelde-content/nieuws/nieuwsberichten/2021/06/routekaart-voor-pedagogisch-handelen-in-het-jongerenwerk.html?origin=D98MxPHIS%2Be8MYhDpaWYgg%2Cxtt2nnZyRVW5KJHtH4IWKA	HVA	Jongerenwerk	
52	Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Piramide'.	Marieke op den Kamp	2016	https://www.nji.nl/system/files/2021-04/Uitgebreide-beschrijving-Piramide.pdf	Nederlands Jeugdinstituut	Kinderopvang, onderwijs	
53	Developmental experiences and well-being in sport: the importance of the coaching climate	Lorcan D. Cronin en Justine B. Allen	2015	Developmental Experiences and Well-Being in Sport: The Importance of the Coaching Climate in: The Sport Psychologist Volume 29 Issue 1 (2015) (humankinetics.com)	Journal: human kinetics journals, 29(1)	Sport	www.monitorlkk.nl/C56-Kwaliteitsmonitor.html https://www.monitorlkk.nl/path/to/img.php?id=3513&image=factsheet_lkk_kinderdagopvang_2019.pdf

	Titel	Auteur(s)	Jaar	Link	Organisatie / auteur	Sector	Extra links
54	Talentontwikkeling stimuleert participatie en zelfvertrouwen: De kracht van succeservaringen in het jongerenwerk	Hoorik, I. van	2011	Talentontwikkeling stimuleert participatie en zelfvertrouwen - HvA	Lectoraat Youth Spot	Jongerenwerk	In de praktijk - NUSO
55	Pedagogische kwaliteit moet blijken - onderzoek naar de validiteit van het Veldisnstrument observatie kindercentrum	Ijsbrand Jepma en Paulien Muller, m.m.v. Hester Fukkink	2014	https://sardes.nl/pathtoimg.php?id=3751	Sardes	Kinderopvang	
56	De Vreedzame School - website	De Vreedzame school	geraadpleegd juli 2022	Publicaties (devreedzame.school)	De Vreedzame school	Onderwijs	
57	Transformatie - van een veilig en pedagogisch klimaat in de school naar de sportvereniging	Arnold Bronkhorst en Harold Hofenk	2016	Transformatie (2016) – Kenniscentrum Sport en Bewegen	Journal Lichamelijke opvoeding 104 (pp. 19-21)	Sport	
58	Samenwerken: áls je het doet, doe het dan goed	Annelies Bartelink	2021	Samenwerken: áls je het doet, doe het dan goed (lkca.nl)	LKCA	Cultuur	
59	School en ouders als partners	Ellen Donkers en Yveline Nilsen	2022	Onderwijskennis School en ouders als partners	Nederlands Jeugdinstuut	Onderwijs	
60	Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Lekker Fit! op de Kinderdagopvang'.	Gemeente Rotterdam	2021	www.nji.nl/interventies/lekker-fit-op-de-kinderdagopvang	Nederlands Jeugdinstuut	Kinderopvang	

	Titel	Auteur(s)	Jaar	Link	Organisatie / auteur	Sector	Extra links
61	School met vijf O's - Onderwijs, opvoeding, ontwikkeling, opvang en ontspanning in een dagarrangement	Liesbeth Schreuder, Marja Valkestijn en Susanne Mewissen	2010		Nederlands Jeugd-instituut / Uitgeverij SWP		
62	Wat we doen - rolmodellen	Krajicek Foundation	geraad-pleegd juli 2022	https://krajicek.nl/wat-we-doen/rolmodellen	Krajicek Foundation	Sport	sardes.nl/portfolio/Sardes-ontwikkelt-pedagogisch-beleidsplan-Bink-Kinderopvang
63	het werkt goed, om dat het pedagogisch klopt'	Roelof Jan Vochteloo	2017	BSC_nr3+totaal.pdf (sportindebuurt.nl)	InMagazine 'Buurtsport-coach', nr 3		
64	Clubkadercoaching	NOC*NSF	geraad-pleegd juli 2022	https://nocnsf.nl/clubkadercoaching	NOC*NSF	Sport	
65	Tools en informatie	Centrum Veilige Sport Nederland	geraad-pleegd juli 2022	Tools en informatie- Centrum veilige sport Nederland	Centrum Veilige Sport	Sport	

Bijlage: Methode

Dataverzameling

In de periode maart tot en met juni 2022 is de onderzoeksliteratuur verzameld, aan de hand van verschillende methoden. Zo heeft de onderzoeker binnen haar netwerk gevraagd om bronnen aan te leveren. Bijvoorbeeld bij de Nationale Jeugdcoalitie, de kenniskring van het Lectoraat Sportpedagogiek van Hogeschool Windesheim, en bij collega's van het Nederlands Jeugdinstituut. Daarnaast heeft ze een Google search uitgevoerd aan de hand van de termen 'pedagogische kwaliteit', 'pedagogical climate' en 'leisure activities'. Tot slot heeft de onderzoeker gebruikgemaakt van de sneeuwbalmethode, waarbij ze gekeken heeft naar literatuur waar in de gevonden bronnen werd verwezen.

In deze fase zijn ook drie interviews afgenomen met partners uit verschillende sectoren. De centrale vraag was: welke kennis is beschikbaar over dit onderwerp in jouw sector? De geïnterviewden waren vertegenwoordigers uit het vrijetijdsdomein met theoretische en/of praktische kennis uit de sectoren sport en cultuur.

Analyse

Vanaf eind juni zijn de 91 verzamelde bronnen geanalyseerd.

Stap 1: Selectie

Elk bron is globaal bekeken en beoordeeld op de mate waarin die antwoord geeft op de volgende vragen:

1. Wat hebben kinderen nodig in hun ontwikkeling? Wat zijn de effecten van een goed pedagogisch klimaat?
2. Wat is er nodig om te werken aan het pedagogische belang?
3. Hoe kan de praktijk daaraan bijdragen? Wat zijn voorbeelden?

Tijdens de analyse vielen er drie bronnen af, omdat die geen antwoord gaven op de geformuleerde vragen. Daarnaast vielen er drie andere bronnen af omdat die niet beschikbaar waren.

Stap 2: Vraag 1 beantwoorden

In 69 van de 85 overgebleven bronnen was een antwoord te vinden op vraag 1. Deze bronnen zijn gecodeerd op elementen waar een pedagogische visie uit bleek, of een visie op wat pedagogische kwaliteit inhoudt. De elementen zijn geordend op vier a priori-categorieën, gebaseerd op het pedagogisch sportkompas:

- Ontwikkelingsgericht klimaat
- Motivationeel klimaat
- Zorgzaam klimaat
- Sociaal veilig klimaat.

Elementen die in geen van die categorieën vielen, werden aanvankelijk in de categorie 'overig' geplaatst. Wanneer in meer dan drie bronnen elementen te vinden waren die goed bij elkaar pasten, is nagegaan of die een eigen categorie zouden kunnen vormen.

Stap 3: Toetsen

De categorisering tot dan toe is enkele malen tussentijds getoetst bij mensen uit de sector.

Op 6 juli zijn de voorlopige resultaten gepresenteerd op een congres. Op dat moment waren 32 van de 69 bronnen geanalyseerd. Input vanuit het publiek is meegenomen in resultaten. Samengevat waren de belangrijkste punten:

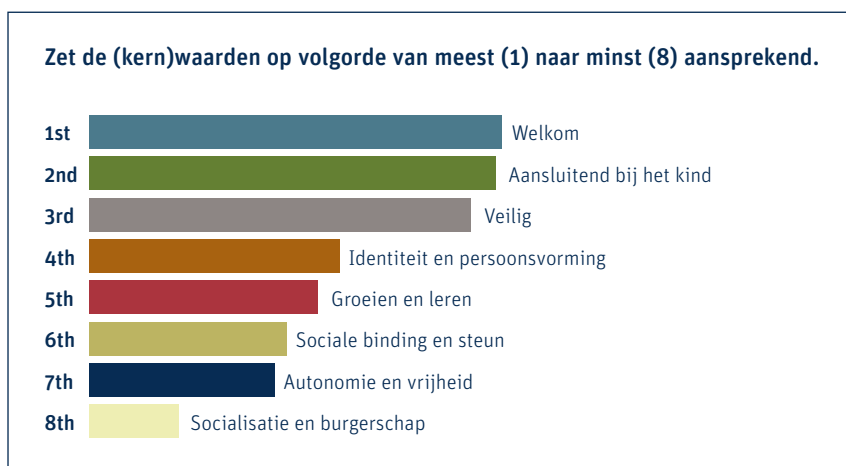
- Er is voor gekozen om de waarden onder te verdelen in pedagogische kernwaarden en aanvullende pedagogische waarden. De basis is dat kinderen zich welkom en veilig voelen. Die waarden zijn overal en altijd het belangrijkste. Verder hebben alle organisaties de vrijheid nodig om vanuit eigen pedagogische waarden te werken.
- Aansluiting bij het kind is als derde kernwaarde gekozen op basis van het pedagogisch sportkompas.
- Hoe eraan werken? Betrek de jeugd erbij.
- Waar is behoefte aan? Gezamenlijke taal, zodat we kennis kunnen uitwisselen en samen kunnen leren.

Halverwege augustus 2022 was de analyse van alle relevante bronnen voor Vraag 1 afgerond. Het ging uiteindelijk om 67 bronnen. Daarna heeft de onderzoeker zeven interviews gehouden met bestuurders en een begeleider uit de domeinen sport, speeltuinen, cultuureducatie, vakantiekampen en bibliotheken. In deze interviews zijn de pedagogische kern- en aanvullende waarden voorgelegd met de volgende vragen:

- Pedagogische kernwaarden: Zijn deze belangrijk voor jouw sector? Herken je de indeling? Zijn dit kernwaarden?
- Aanvullende pedagogische waarden: Zijn deze belangrijk voor jouw sector? Herken je de indeling? Mis je een waarde voor jouw sector?

Op 14 september sloot de onderzoeker aan bij de Werkgroep positief jeugdbeleid/vrijwillig jeugdwerk, waarin zij de voorlopige onderzoeksresultaten gepresenteerd heeft. Input vanuit het publiek is meegenomen in de resultaten. Samengevat waren de belangrijkste punten:

- In de leefwereld van kinderen is vrije tijd hun belangrijkste tijd.
- Kinderen leren in hun vrije tijd om zelf keuzes te maken.
- Er lijkt overlap tussen de kernwaarden ‘welkom’ en ‘veilig’.
- Discussie: Is socialisatie niet een gevolg van alle pedagogische kern- en aanvullende waarden?
- Met behulp van Mentimeter is gevraagd welke waarden het meest aanspreken:

Er zijn ook aanbevelingen opgehaald voor de vraag hoe deze kennis overgebracht kan worden op vrijwilligers:

- Onderdeel basistraining, workshop op avonden voor leiding binnen de regio
- Voorleven en in verbinding blijven
- Interactieve workshop
- Opleiding, kaderdagen, gesprekken
- Vragen of stellingen om gesprek te voeren
- Tijdens trainingen en workshops
- Discussie
- Begeleiders, trainers een handreiking geven om eenvoudig gesprek te voeren
- Er met elkaar over praten, speels laten beleven
- Spel
- Via nieuwe communicatievormen concrete voorbeelden delen
- Samen basismateriaal maken om te gebruiken in ieders eigen setting
- Concreet houden/maken

Het Nederlands Jeugdinstituut is een onafhankelijk en betrokken kenniscentrum dat actuele kennis over jeugd, vakmanschap en de organisatie van het jeugdveld verzamelt, verrijkt, duidt en deelt.

© 2022 Nederlands Jeugdinstituut

Alle informatie uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden. Graag de bron vermelden.

Meer informatie over vrijetijdsbesteding van kinderen: www.nji.nl/vrije-tijd

Auteurs: Nederlands Jeugdinstituut, Marthe van Voorst van Beest

Fotografie: EyeEm

Vormgeving: Punt Grafisch Ontwerp

Redactie: Annemarie van den Berg